

A economía de Francisco

Sebastián Mora Rosado¹

1.- Introducción

O 11 de maio de 2019 escribiu o papa Francisco unha carta convocando «os novos economistas, emprendedores e emprendedoras de todo o mundo» a un encontro chamado *Economía de Francisco*². O título non facía alusión á visión económica do papa, senón que propoñía o san Francisco de Asís como fundamento dunha nova economía. Nesta carta, breve e concisa, aparecen os trazos esenciais da visión da economía do papa Francisco.

O papa, na citada carta, chama a «practicar unha economía diferente, a que fai vivir e non mata, que inclúe e non exclúe, que humaniza e non deshumaniza, que coida a creación e non a depreda». Porque o modelo de crecemento actual, segue o papa, é «incapaz de garantir o respecto do medio ambiente, a acollida da vida, o coidado da familia, a equidade social, a dignidade dos traballadores, os dereitos das xeracións futuras». No sistema mundo que vivimos todo está conectado e a «protección do medio ambiente non pode separarse da xustiza para os pobres e da solución dos problemas estruturais da economía mundial». Nesta tesitura, complexa e urxente, «todos, absolutamente todos, estamos chamados a revisar os nosos esquemas mentais e morais, para que poidan estar

1 Sebastián Mora Rosado é profesor na U. Pontificia Comillas. Foi Director executivo da Fundación Foessa e xestionou o VII Informe Foessa sobre «Exclusión e desenvolvemento social en España».

2 Dispoñible en https://www.vatican.va/content/francesco/es/letters/2019/documents/papa-francesco_20190501_giovani-impreditori.html (Data consulta 2/11/2021).

máis en conformidade cos mandamentos de Deus e coas esixencias do ben común». Nese todos e todas inclúese «empresarios e empresarias que xa están comprometidos en todo o mundo cunha economía que sexa coherente con este marco ideal». Todo este chamamento ao cambio atopa unha especial inspiración na vida do *poverello* de Asís que se «desposuíu de toda mundanalidade para elixir a Deus como a estrela polar da súa vida, facéndose pobre cos pobres»; desde esta convicción crente «ofrécenos un ideal e, dalgunha maneira, un programa».

As ideas que se desprenden desta formulación do papa Francisco son: a) Existe unha estrutura sistémica que xera unha «economía que mata», como dixo en *Evangelii gaudium* (EG), as persoas e a Nai Terra; b) É posible e necesario transformar o modelo de desenvolvemento económico; c) Este cambio ten que promover a xustiza social e a protección da *Casa Común*; d) Dita transformación supón non só cambios técnicos e instrumentais no mundo económico senón que presupón unha revisión dos nosos esquemas mentais e morais e, por último; e) Xa existen iniciativas e propostas plurais que van nesta dirección. Para o papa, o «Evanxeo non é unha utopía senón unha Esperanza real para a economía»³, en contraste con moitas perspectivas económicas que expulsan o moral e o evanxélico do discurso económico.

Agora ben, estas conclusións merecen unha análise do pensamento máis pormenorizado do papa. Un esbozo que nos permita comprender a formulación do pensamento económico do papa desde diversos niveis e perspectivas.

2.- O pensamento económico do papa Francisco: formulación de análise

Nos diversos escritos do papa Francisco, tanto nos de carácter maxisterial como nas alocucións pastorais ou nas diversas intervencións xornalísticas, aparecen tres niveis de análise e propostas

3 Prólogo do Papa Francisco ao libro: ZANZUCCHI, M. (2018). *Poder y dinero. La justicia social según Bergoglio*. Madrid: Ciudad Nueva: 7.

sobre a economía. O papa expresa o seu pensamento sobre a economía desde un horizonte crítico radical («esta economía mata» EG, 53), poñendo especial atención na antropoloxía subxacente ao neoliberalismo, en continuidade co maxisterio social da Igrexa, que converte as persoas en «idólatras do diñeiro» (cfr; EG, 55), para culminar cunha alegación esperanzada partindo das iniciativas existentes dunha economía que non mata senón que xera vida, equidade e fraternidade (cfr; FT, 169). Desde estas tres perspectivas: crítica, antropolóxica e propositiva, o chamado do papa a un novo modelo económico cobra relevancia e fundamento.

2.1. Perspectiva crítica: «non a unha economía da exclusión e da desigualdade» (EG, 53)

Hai un consenso unánime entre defensores e detractores do papa Francisco en considerar a crítica que fai ao neoliberalismo económico como radical e práctica⁴. Radical porque a súa crítica é aguda e profunda lanzando dardos incisivos que non deixan a ninguén impasible, como veremos máis adiante, granxeándolle ao papa multitude de inimigos, algúns declarados e outros movéndose desde os subterráneos eclesiais e sociais. Os apelativos ao papa de populista, *catocomunista*, peronista e outras adxectivacións son constantes⁵ e desde a publicación de *Laudato si'* (LS) creceron en intensidade conformándose grupos de interese (*lobbies*) dispostos a desmontar e desprestixiar as súas achegas.

Este radicalismo da crítica non está fundado nun utopismo ideolóxico, senón desde as consecuencias prácticas que produce o modelo de desenvolvemento económico. Non é unha crítica des-

4 BRAUN, S. S. (2020). Pope Francis and Economic Democracy: Understanding Pope Francis's Radical (yet) Practical Approach to Political Economy. *Theological Studies*, 81(1), 203-224. YUENGER, A. M. (2017). Pope Francis, His Predecessors, and the Market. *Independent Review*, 21(3), 347-360.

5 Unha visión xornalística sobre as críticas ao papa en TORNIELLI, A. e GALEAZZI, G. (2015). *Papa Francisco: esta economía mata. El capitalismo y la justicia social*. Madrid: Palabra. Desde España nos últimos meses o papa recibiu infinidade de críticas por católicos confesos no ámbito xornalístico.

encarnada e realizada desde unhas ideas preconcebidas, é unha crítica que xorde desde a realidade e para transformar a realidade. Cando en *Evangelii gaudium* o papa presentaba os seus «catro principios relacionados con tensións bipolares propias de toda realidade social» (EG, 221), estaba a expor un «parámetro de referencia para a interpretación e a valoración dos fenómenos sociais» (EG,221), entre eles, os fenómenos económicos. O principio de prioridade da realidade sobre a idea, «a realidade é máis importante ca a idea» (EG, 231-233), convértese nunha clave hermenéutica esencial do pensamento de Francisco. Lonxe de representar un inxenuo realismo, é unha auténtica chamada de atención a unha economía cada vez máis absorta en modelos algorítmicos sen «carne nin sangue».

Agora ben, este realismo non é unha mera análise sobre os procesos sociais e económicos, senón unha opción de ler a realidade desde os «costados da vida», desde o fundamento cristolóxico da opción preferencial polos pobres. Como di en *Fratelli tutti* (FT), «non é unha opción posible vivir indiferentes ante a dor, non podemos deixar que ninguén quede marxinado. Isto débenos indignar, até facernos baixar da nosa serenidade para alterarnos polo sufrimento humano. Iso é dignidade» (FT, 68). O realismo do papa supón unha mirada desde as periferias, tal como vén repetindo desde as primeiras palabras do seu pontificado, para tocar a dor das persoas descartadas, expulsadas e expropiadas.

Desde este *locus* o papa expón os seus «nons» á economía que xera exclusión e desigualdade. Podemos sintetizar estes «nons», seguindo a Enrique Lluc⁶, desde cinco dimensións.

A primeira crítica céntraa o papa nun «non» a *unha economía que mata de fame e de pobreza*. Erradicar a fame é un «mínimo impostergable» (FT, 189) para o mundo actual porque é un verdadeiro escándalo. En FT cualifica a fame como un escándalo criminal nun mundo no que se especula cos alimentos e desperdicianse toneladas de comida. «Porque cando a especulación financeira

6 LLUCH, E. (2015). *Una economía que mata. El papa Francisco y el dinero*. Madrid: PPC.

condiciona o prezo dos alimentos tratándoos coma calquera mercadoría, millóns de persoas sofren e morren de fame. Por outra banda, refúganse toneladas de alimentos. Isto constitúe un verdadeiro escándalo. A fame é criminal, a alimentación é un dereito inalienable» (FT, 189).

Os datos⁷ corroboran o escándalo da fame no mundo onde case una de cada tres persoas durante 2020 (2.370 millóns) careceu de acceso a alimentos adecuados, o que supón un aumento de arredor de 320 millóns de persoas en só un ano. En 2020 padeceron fame de 720 a 811 millóns de persoas en todo o mundo. Como se pode observar, desde estes superficiais datos, a fame segue sendo criminal para millóns de persoas.

Ademais do «non» á fame criminal, o papa lanza un «non» radical á pobreza clamando pola «necesidade de resolver as causas estruturais» (EG, 202) da mesma. As críticas ao papa neste aspecto foron severas porque os defensores do neoliberalismo económico afirman que non hai un sistema que reducise máis a pobreza⁸ e, dito nestes termos, non lles falta razón. Tomando unha serie temporal curta observamos que en 1990 case a metade da poboación vivía en pobreza extrema, fronte ao 14 % en 2015 –arredor de 836 millóns– e o 10 % –734 millóns de persoas– en 2019. Con todo, estímase⁹ que a pandemia da COVID-19 expulsará entre 88 millóns e 115 millóns de persoas á pobreza extrema este ano, mentres que chegará aos 150 millóns para 2021, segundo a severidade da contracción económica. A pobreza extrema afectará un 9,4 % da poboación mundial en 2020, o que representaría unha importante regresión. Sen dúbida, a redución da pobreza extrema foi importante, pero vemos como fronte ás fluctuacións pasou o mesmo na crise do 2009, as tendencias rompen. Podemos falar de éxito con 900 millóns de persoas vivindo baixo condicións de pobreza extrema?

7 FAO (2021). *El estado de la seguridad alimentaria y la nutrición en el mundo 2021*. Roma: FAO.

8 KAISER, A. (2020). *El papa y el capitalismo: Un diálogo necesario*. Madrid: Unión Editorial.

9 BANCO MUNDIAL (2021). *La pobreza y la prosperidad compartida 2020: Un cambio de suerte*. Washington DC: Banco Mundial.

O papa afirmaríase, desde a paixón evanxélica, que «mentres o noso sistema económico e social produza unha soa vítima e haxa unha soa persoa descartada, non haberá unha festa de fraternidade universal» (FT, 110). Ademais, desde o punto de vista analítico, achega unha reflexión interesante afirmando que «cando din que o mundo moderno reduciu a pobreza, fano medíndoa con criterios doutras épocas non comparables coa realidade actual (...) A pobreza analízase e enténdese sempre no contexto das posibilidades reais dun momento histórico concreto» (FT, 21). A pobreza é relativa aos contextos¹⁰ e sen quitar mérito ás reducións da pobreza observamos que seguen sendo millóns de persoas á marxe da mínima dignidade e que a pobreza tense convertido nun feito estrutural dun mundo cun desnortado desenvolvemento económico.

O segundo «non» é a unha *economía que nos afunde no abismo das desigualdades*¹¹. Bieito XVI, no ronsel de S. Paulo VI e S. Xoán Paulo II, afirmaba en *Caritas in veritate* que «no noso mundo séguese producindo o escándalo das disparidades ferintes» (CV, 22). Francisco repite incansablemente que «a visión que consolida a arbitrariedade do máis forte propiciou inmensas desigualdades, inxustizas e violencia para a maioría da humanidade, porque os recursos pasan a ser do primeiro que chega ou do que ten máis poder: o gañador leva todo» (LS, 82). Disparidades ferintes e inmensas desigualdades conforman o noso mundo.

Cada día existe un maior consenso sobre o crecemento das desigualdades como un elemento central do desenvolvemento económico e social actual entre países e dentro dos países. Desde os informes da OCDE¹², aos do Banco Mundial, aos de grupos de

10 En ciencias sociais hai un debate continuo sobre como medir a pobreza e as implicacións políticas e éticas que se desprenden. Non é o lugar para realizar a reflexión profunda que merece.

11 Para profundar nesta dimensión: MORA, S. (2020). A solidariedade como criterio de inclusión e equidade. In J. M. Larrú (Ed.), *Desarrollo humano integral y Agenda 2030. Aportaciones del pensamiento social cristiano a los Objetivos de Desarrollo Sostenible* (pp. 267-296). Madrid: BAC.

12 OCDE (2011) *Divided We Caseta. Why Inequality Keeps Rising?* París: OCDE. OCDE (2015). *In It Together: Why Less Inequality Benefits All.* París: OCDE.

investigación¹³ e aos de organizacións sociais¹⁴ non hai a menor dúbida da relevancia dos procesos de desigualdade. Fronte a esta realidade, negada xa por poucas persoas, o neoliberalismo económico propón xerar máis crecemento como fórmula eficiente para reducir as desigualdades. A defensa das teorías do derrame (trickle-down) tiveron moito impacto en Latinoamérica converténdoa nos anos noventa na rexión con maior desigualdade. Francisco coñeceu de primeira man os efectos destas políticas e criticou con dureza, no seu maxisterio social, estas teorías que acusa de falsas e máxicas. Di en *Evangelii gaudium*: «Neste contexto, algúns aínda defenden as teorías do «derrame», que supoñen que todo crecemento económico, favorecido pola liberdade de mercado, logra provocar en por si maior equidade e inclusión social no mundo. Esta opinión, que xamais foi confirmada polos feitos, expresa unha confianza basta e inxenua na bondade de quen reteñen o poder económico e nos mecanismos sacralizados do sistema económico imperante» (EG, 54). Na súa última encíclica volve sobre o tema: «o neoliberalismo reproducése a si mesmo sen máis, acudindo ao máxico «derrame» ou «goteo» —sen nomealo— como único camiño para resolver os problemas sociais. Non se advirte que o suposto derrame non resolve a desigualdade, que é fonte de novas formas de violencia que ameazan o tecido social» (FT, 168).

As desigualdades ferintes son un escándalo maiúsculo que non podemos deixar só nas mans do mercado, cos seus efectos máxicos, a solución fraterna e equitativa. Para o papa, a desigualdade xera formas de «violencia que ameazan o tecido social» (FT, 168) e potencia a cultura do descarte que constitúe en «refugallos e sobrantes» (EG,53) as persoas máis vulnerables.

Esta visión do papa tamén foi moi contestada desde círculos católicos que chegan a fundamentar que «desde unha perspectiva católica, é preciso afirmar que a desigualdade de ingresos e resultados é positiva e reflicte cinco premisas baseadas nas mensaxes

13 <https://wid.world/é/> (Data consulta 2/11/2021).

14 OXFAM (2021). *El virus de la desigualdad*. Oxford: OXFAM.

bíblicas: cada un de nós somos creados individualmente, cada un de nós somos creados libres, a diversidade é unha premisa da creación e nacemos con distintos talentos e defectos; a través deses talentos temos o mandato de crecer en todos os sentidos, espiritual e materialmente»¹⁵. Desde esta interpretación das premisas bíblicas, as consecuencias económicas son claras: a disparidade e a desigualdade de resultados, salarios, ingresos ou beneficios non é un signo de inxustiza senón un estímulo para o crecemento social e persoal. Para eles a desigualdade é un estado positivo para o desenvolvemento da liberdade e a responsabilidade persoal. O liberalismo meritocrático é a mellor fórmula política e económica. Sen dúbida, o papa non asume esta visión nos termos expostos porque «o ideal de harmonía, de xustiza, de fraternidade e de paz que propón Xesús está nas antípodas de semellante modelo» (LS, 82).

O terceiro «non» é a unha *economía que mata a Nai Terra*. Di Francisco: «Calquera cousa que sexa fráxil, como o medio ambiente, queda indefensa ante os intereses do mercado divinizado, convertidos en regra absoluta» (LS, 56). A fragilidade da *Casa común* queda a expensas das regras do mercado que considera o mundo e os seus recursos naturais como un mero medio. *Laudato si'* é un escrito maxisterial novo pola temática e polo enfoque de análise que podemos resumir como un enorme «non» a considerar o ecosistema planetario como un simple instrumento para o noso benestar¹⁶. Son demasiados os signos e as queixas que está a emitir a natureza como para permanecer impasibles. A *conversión ecolóxica* (LS, Cap III) é un imperativo económico, ético e relixioso de primeira orde para construír unha *ecoloxía integral* (LS, Cap IV) que xere un mundo inclusivo e sustentable.

En cuarto lugar, o papa di «non» a unha *economía que mata a dignidade e a diversidade dos pobos*. Na Exhortación Apostólica Postsinodal *Querida Amazonia* (QA) o papa comparte un «soño

15 Do prólogo do Centro Covarrubias en KAISER, A. (2020). *El papa y el capitalismo: Un diálogo necesario*. Madrid: Unión Editorial: 15.

16 Unha excelente visión da concepción católica da ecoloxía TATAY, J. (2018). *Ecología integral. La recepción católica del reto de la sostenibilidad*. Madrid: BAC.

cultural» para o territorio panamazónico, que consiste en «cultivar sen desarraigar, facer crecer sen debilitar a identidade, promover sen invadir» (QA, 28) porque o perigo da colonización e da homoxeneización das culturas e dos pobos amazónicos é tremendo. «A economía globalizada dana sen pudor a riqueza humana, social e cultural. A desintegración das familias, que se dá a partir de migracións forzadas, afecta a transmisión de valores» (QA, 39).

Este perigo que axexa aquela porción marabillosa da nosa terra é un risco sistémico e global. «A visión consumista do ser humano, alentada polas engrenaxes da actual economía globalizada, tende a homoxeneizar as culturas e a debilitar a inmensa variedade cultural, que é un tesouro da humanidade» (LS, 144). O tesouro da diversidade está ameazado pola globalidade do consumo, que reduce as persoas a mera engrenaxe económica, como veremos máis adiante.

Por último, o «non» a *unha economía que mata a Esperanza*. A crítica radical de Francisco non queda en simple protesta intempestiva, o papa alenta a Esperanza e protéxenos contra o desánimo e o conformismo. «Non deixemos que nos rouben a esperanza!» (EG, 86), clamaba no seu escrito programático ao comezo do seu pontificado. Non podemos aceptar a inxustiza, a desigualdade e a exclusión como algo irremediable froito da fatalidade do destino. «A esperanza convidanos a recoñecer que sempre hai unha saída, que sempre podemos reorientar o rumbo, que sempre podemos facer algo para resolver os problemas» (LS, 61). O modelo económico imperante non é a única palabra, nin a última palabra sobre a realidade porque hai saídas sempre que sexamos capaces de abrir os nosos horizontes desde o compromiso persoal. O «dogma de fe neoliberal» (FT, 168) no mercado como fonte para resolver todos os problemas non é o único camiño posible, ademais de non ser desexable.

2.2. *Unha economía ao servizo da persoa*

En continuidade co maxisterio social da Igrexa, Francisco clama por unha «economía ao servizo da persoa» porque, como se afirma na *Gaudium et spes*, a «lei fundamental do desenvolvemento é o

servizo da persoa» (GS, 64). Con todo, o papa ve como na cultura actual a «idolatría do diñeiro» (EG, 55-56) goberna as nosas vidas levándonos á cobiza e ao consumismo atroz. Non é posible crear unha economía que «fai vivir e non mata, que inclúe e non exclúe, que humaniza e non deshumaniza, que coida a creación e non a depreda», se a persoa é reducida a mero consumo.

Como afirma o papa, nunha cita longa pero substanciosa, en *Evangelii gaudium*, «a crise financeira que atravesamos fainos esquecer que na súa orixe hai unha profunda crise antropolóxica: a negación da primacía do ser humano! Creamos novos ídolos. A adoración do antigo becerro de ouro (cf. *Ex* 32, 1-35) atopou unha versión nova e desapiadada no fetichismo do diñeiro e na ditadura da economía sen un rostro e sen un obxectivo verdadeiramente humanos. A crise mundial, que afecta as finanzas e a economía, pon de manifesto os seus desequilibrios e, sobre todo, a grave carencia da súa orientación antropolóxica que reduce o ser humano a unha soa das súas necesidades: o consumo» (EG, 55). Neste sentido coincide con Bieito XVI cando en *Caritas in veritate* expuña, no horizonte da biotecnoloxía, que «a cuestión social converteuse radicalmente nunha cuestión antropolóxica» (CV, 75). Sen orientación antropolóxica non é posible recrear un ámbito económico fraterno e xusto.

Agora ben, como afirma Clark¹⁷, na recensión a un libro escrito por economistas católicos americanos moi críticos co papa, na orientación antropolóxica é onde «se observa que dous evanxeos distintos compiten». O «evanxeo» da economía ortodoxa debuxa a condición humana baixo o imperio do *homo oeconomicus* que concibe á persoa como un axente de cálculo económico maximizando o interese propio. Con todo, o pensamento social cristián expón a condición humana desde unha perspectiva integral que, en sentenza acertadísima de S. Paulo VI en *Populorum progressio*, consiste en «promover todas as persoas e toda a persoa» (PP, 14).

17 CLARK, C. M. A. (2019). Book review: Pope Francis and the Caring Society. *Review of Political Economy*, 31(2), 304-311.

Whaples¹⁸ expón, citando un manual clásico de microeconomía, o que pensa a ortodoxia económica do comportamento dos consumidores que se resume en: a) supónse que poden comparar e clasificar racionalmente todas as posibilidades de compras, b) que as preferencias para o consumidor son transitivas¹⁹, c) que máis é mellor ca menos (os consumidores sempre prefiren máis de calquera ben a menos ao menor custo) e, por último, d) que os consumidores nunca están satisfeitos ou saciados. Whaples di que a Francisco non o interrompen as dúas primeiras suposicións, pero si as seguintes. Para Francisco, e para moitos economistas non ortodoxos, máis posesións materiais, a elección meramente racional e un maior consumo non son mellores, e ademais non describen adecuadamente o comportamento humano.

Esta visión sobre a persoa na economía ortodoxa presupón que a economía baséase en agregados de comportamentos individuais (sen ter en conta os contextos sociais), desde unha racionalidade instrumental (elección das preferencias máis custoeficientes) e a persoa, como axente económico, vela unicamente polo seu interese propio²⁰. Estas son as características do «evanxeo do *homo oeconomicus*» que se presentan, nas súas aproximacións máis extremas, como incompatibles coa visión do pensamento social cristián e coas achegas de economistas, mesmo premios Nobel, afastados da visión ortodoxa neoliberal.

En primeiro lugar, hai que ter en conta que a economía humana non se desenvolve esgallada dos contextos culturais, das tramas sociais e das institucións económicas e non económicas. Non hai verdadeira economía se non se inclúen os factores non económicos

18 WHAPLES, R. M. (2017). The Economics of Pope Francis. *Independent Review*, 21(3), 325-345.

19 A transitividade significa que, se un consumidor prefire a canastra A á canastra B e a canastra B á canastra C, entón o consumidor tamén prefire A á C.

20 É moi interesante a diferenza que realizan algúns pensadores católicos defensores do capitalismo liberal ortodoxo. Eles diferencian entre o egoísmo, que é un vicio e oponse á xenerosidade, e o interese propio que non é vicio nin virtude senón exercicio dinámico no campo económico. TERMES, R. (2001). *Antropología del capitalismo*. Madrid: Rialp: 309.

en sentido estrito. A economía non resulta dun agregado de comportamentos individuais, senón dun mapa de relacións complexo onde factores relixiosos, gobernos ou valores compartidos poden ser determinantes. Polanyi²¹, analizando prácticas históricas dos pobos, pon de manifesto que o liberalismo e a súa lóxica do intercambio é unha posibilidade entre outras lóxicas. Para o sustento das persoas hai lóxicas de reciprocidade, de redistribución e de intercambio²² incrustadas en marcos culturais e sociais diversos. Como advertía Bieito XVI no contexto da Gran Recesión (2009), «sen formas internas de solidariedade e de confianza recíproca, o mercado non pode cumprir plenamente a súa propia función económica» (CV, 35).

Ademais, o comportamento económico das persoas non se sustenta unicamente nas eleccións racionais custoeficientes. As persoas eliximos por multitude de factores, que inclúen os valorativos, os emocionais, os rumbos ideolóxicos etc. Cando en 2017 lle deron o premio Nobel a Thaler, un economista americano, dixo que con ese premio enterrárase o *homo oeconomicus*. Thaler²³ é un economista do comportamento que mostra como nas eleccións económicas caben diversas motivacións de carácter racional, valorativo e mesmo irracional. É dicir, o consumidor non é un mero axente que sopesa de maneira custoeficiente as diversas posibilidades de elección. O consumidor pode ser tamén un axente que discirne eticamente as súas eleccións. Por iso para o papa «comprar é sempre un acto moral, e non só económico» (LS, 206).

Fronte á redución antropolóxica do neoliberalismo caben visións diversas fundadas nas análises das ciencias sociais e en diferentes propostas éticas. Podemos falar, desde o pensamento social cristián, de que é posible e desexable unha «conversión económica» que profunde na infinita riqueza da condición humana que é capaz de moverse pola lóxica do don dando cabida á gratuidade que xera fraternidade (cfr CV, 36).

21 POLANYI, K. (2009). *El sustento del hombre*. Madrid: Capitán Swing.

22 Volveremos sobre este asunto no seguinte apartado.

23 Para coñecer o seu pensamento: THALER, R. (2016). *Todo lo que aprendí de la psicología económica*. Barcelona: Deusto Ediciones.

2.3. *Cara a unha «economía diferente que fai vivir e non mata»*

O pensamento social cristián é acusado incansablemente de utópico e benevolente. Podemos aceptar do mesmo o seu carácter bondadoso, pero na orde da realidade é un idealismo baleiro que choca coas leis da historia. Non hai alternativa á realidade existente, a economía coas súas leis formais imponse como o pode facer a lei da gravidade. Con todo, o papa afirma, en continuidade co pensamento social cristián, que hai alternativas. É máis, non é que existan só como ideais a alcanzar, senón que xa están en marcha.

De modo pedagóxico podemos presentar a perspectiva do papa Francisco desde dous niveis que están interrelacionados. Por unha banda, o papa propón cambios desde o despregamento do mesmo sistema económico, é dicir, hai opcións de mellora dentro do mesmo modelo económico. Hai alternativas desde o corazón do «sistema que domina o mundo». Doutra banda, o papa expón, anima e sostén experiencias alternativas que abren brechas creativas ao modo imperante de desenvolvemento económico²⁴.

En primeiro lugar, o papa, desde as críticas expostas nos apartados anteriores, propón melloras concretas á realidade do sistema económico. Non son tempos de contraposición entre capitalismo de libre mercado e comunismo de planificación centralizada. Parece que acepta, como Milanovic²⁵, que o capitalismo²⁶ é o sistema que domina o mundo. Agora ben, o coñecido economista analiza diversos desenvolvementos do capitalismo. Na actualidade el sinala que no mundo occidental destaca o capitalismo meritocrático, que antes sinalabamos, e o capitalismo político (o *capicomunismo* chinés) como formas dominantes. Pero é posible pensar outros

24 O ámbito das propostas e alternativas económicas necesitarían un escrito específico. Aquí quedarán sinaladas de maneira sintética.

25 MILANOVIC, B. (2020). *Capitalismo nada más. El futuro del sistema que domina el mundo*. Madrid: Taurus.

26 Un asunto relevante para analizar máis detidamente é a inexistencia nos escritos de maxisterio do papa da palabra «capitalismo».

desenvolvimentos que el identifica como o capitalismo popular e o igualitario. O que propón o autor é que poden establecerse metas normativas medibles para avaliar a xustiza do sistema económico. É posible e existen numerosas evidencias de que se poden introducir elementos de cambios no mesmo sistema. Nesta liña podemos considerar moitas das propostas do papa aos empresarios e aos políticos. Agora ben, cunha premisa básica que é a prioridade da política –metas normativas– sobre a economía centrada nas metas sobre o crecemento e a eficiencia. O papa afirma que «é imperiosa unha política económica activa orientada a promover unha economía que favoreza a diversidade produtiva e a creatividade empresarial» (FT, 168) pero para iso é necesario «rehabilitar unha política sa que non estea sometida ao ditado das finanzas» (FT, 168) e que se libere do sometemento ás tecnoloxías e ás finanzas (cfr; LS, 54). Se a política contase cunha maior capacidade internacional, estatal e local, sería posible pensar noutros desenvolvementos económicos.

Ao mesmo tempo, o papa avoga por diferentes «formas de economía popular e de produción comunitaria» (FT, 169). Na liña que abriu Bieito XVI en *Caritas in veritate*, Francisco afirma que se pode ir máis aló do modelo que atribúe á economía o encargo da produción da riqueza e despois chegará a política para redistribuíla (cfr; CV, 37). O papa, na liña da economía civil²⁷, popularizada para o pensamento social cristián por Zamagni²⁸, propón que a lóxica do intercambio debe ir acompañada de experiencias que potencien a equidade e a reciprocidade.

O papa coñece de primeira man todas as experiencias de economía social e solidaria desvoltas con forza en Latinoamérica²⁹,

27 BECCHETTI, L. e e CERMELLI, M. (2015). Papa Francisco y la economía civil: una vía para el bien común en la economía global. *Revista Fomento Social*, (70), 479-500.

28 ZAMAGNI, S. (2009). Fraternalidad, don y reciprocidad en la Caritas in veritate. *Cultura Económica*, (75), 11-29.

29 ORTIZ, H. (2018). Nuevas prácticas económicas. Economía popular y economía solidaria en los tiempos actuales, In J. C. Scannone (Ed.), *Sociedad civil y bien común. Hacia una nueva articulación del mercado, el estado y la sociedad civil* (pp. 219-234). Buenos Aires: Educe.

empatiza de maneira profunda coa actividade dos movementos populares e as súas prácticas alternativas³⁰ e reconece a valía de iniciativas como a economía de comunión, a economía do ben común etc. O papa non só lles dá valor testemuñal, que o teñen, senón como auténtico fermento para o cambio social e económico. Outra economía é posible porque xa o está sendo en múltiples lugares do mundo, por diversos axentes e desde diferentes institucións.

Desde a crítica radical e práctica, cunha orientación antropolóxica integral xorden iniciativas reais e posibles para realmente «practicar unha economía diferente, a que fai vivir e non mata».

Sebastián Mora Rosado

30 CARRIQUIRY, G. e A BELA, G. (2019). *La irrupción de los movimientos populares. «Rerum Novarum» de nuestro tiempo*. Roma: Libreria Editrice Vaticana.